

UOT:37.

ÖZÜNÜTƏRBIYƏNİN METOD VƏ VASİTƏLƏRİNƏ DAİR*dosent Nəbiyeva Təhminə Ələmdar qızı**Gəncə Dövlət Universiteti**tahmina_nabiyeva@mail.ru*

Xülasə: Məqalədə tələbələrin özünütərbiyə üsulları və vasitələri təhlil edilir, Özünütərbiyə texnologiyalarından kompleks istifadə imkanları aydınlaşdırılıb. Müəyyən edilmişdir ki, özünüdərək etmə, özünü məcbur və özünü idarəetmə üsullarının qarşılıqlı təsiri ilə yaxşı nəticələr əldə etmək olar. Çünki bu anlayışlar özünütərbiyə prosesini struktur komponentləridir. Məqalə təhsil psixologiyası nəzəriyyəsinin zənginləşdirilməsinə xidmət edir.

Açar sözlər: təlim prosesi, özünütərbiyə, tərbiyə vasitəsi, tərbiyə metodları, tərbiyənin mərhələləri.

Ключевые слова: процесс обучения, самовоспитание, средство воспитания, методы воспитания, этапы воспитания.

Keywords: self-education, learning, tools of self, techniques of self.

Pedaqoji nəzəriyyədən məlumdur ki, özünütərbiyə bir neçə komponentlərdən ibarətdir: özünüdərək, özünənəzarət, özünüidarə, özünüməlumatlandırma, özünəöhdəlik, özünüinandırma, özünüstimullaşdırma, özünüinamlama və s.

Əvvəlcə özünüdərək metodu üzərində dayanmaq. Özünütərbiyə prosesi şagirdin şüurlu fəaliyyətidir; yəni özünütərbiyə özünüdərəkədən, öz ləyaqətini və çatışmazlıqlarını öyrənməkdən başlayır. Bu isə ilkin yeniyetməlik dövründə yaranır. Kiçik yaş dövrlərindən fərqli olaraq yeniyetməlik və ilk gənclik dövründə şagirdin fiziki ölçülərinin artması, cinsi yetişməsi, onu kəskin zahir və daxili dəyişikliklərə gətirib çıxarır ki, buda onda özünə, öz "Mən"-inə maraq yaradır.

Buna görə də yuxarı siniflər şəxsiyyətin və onun dünya görüşünün formalaşması, idealların və inamların yaranması dövrüdür. Məhz bu yaşda uşaqlar həyatda öz yerlərini tapmağa, vəzifələrini mürəkkəbləşdirməyə çalışırlar. Onları yalnız kim olmaq yox, həm də necə olmaq sualı düşündürür. Şagirdlər artıq ətrafdakılara və özünə kənardan göz yetirməyə, özlərinə və ətrafdakılara qarşı tələbkər olmağa başlayırlar.

Özünüdərək rol şəxsiyyətin həyatında böyükdür. Özünüdərək prosesində şəxsiyyətdə öz imkanlarını və həyatda yerini müəyyən etmək bacarığı əmələ gəlir. Bu da imkan verir ki, insan öz qarşısına müəyyən məqsəd, konkret vəzifələr qoysun və onları həyata keçirmək üçün plan cızsın. Bütün bunlar isə özünü, müsbət və mənfi tərəflərini öyrənmədən mümkün deyildir. Şagird şəxsiyyətinin gələcəkdə tam şəkildə formalaşması, özünütərbiyəsi onun özünü dərk etməsindən, düzgün qiymətləndirməsindən asılıdır.

İnsanın öz güclü və zəif tərəflərini anlaması aktiv fəaliyyətdə baş verir. Fəaliyyət nə qədər genişdirsə, şəxsiyyət özünü obyektiv qiymətləndirmək üçün daha böyük imkanlara yiyələnir. Şagirdin ünsiyyət dairəsi nə qədər genişdirsə, bir o qədər də onun özünü başqaları ilə müqayisə etmək, mənfi və müsbət tərəfləri ilə tutuşdurmaq imkanı artır. Məhz bu cəhətdən özünüdərək özünəqiymət və özünütənqidin əsasını təşkil edir.

Dərketmənin nəticəsi kimi mənlilik şüuru meydana gəlir. Özünüdərək birdən-birə yaranmır. İnsan biliklərə yiyələnmək prosesində, digər insanlarla münasibətdə olmaqla və fəaliyyət prosesində özünü dərk etməyi öyrənir. Yuxarı sinif şagirdi insan xarakterini, onun davranış motivlərini dərk etdikcə, müxtəlif həyatı şəraitdə ayrı-ayrı şəxsləri müşahidə etməyə,

ətrafdakı tarixi şəxsiyyətləri, bədii əsərlərin qəhrəmanlarını öyrənməyə marağı artır. Bu da öz “Mən”inin mahiyyətini daha dərindən başa düşməkdə ona kömək göstərir.

Şüur əsasında çox mürəkkəb proses olan Mənlik şüuru yaranır və inkişaf edir. Fərd bu zaman dərkətmənin həm obyektinə, həm də subyektinə çevrilir.

Mənlik şüuru şəxsiyyətin inkişafının qanunauyğun təzahür formasıdır. O, psixoloji kateqoriya olub insanın başqa insanlarla münasibətdə və həqiqətlər sistemində özünü dərk etməsidir. Mənlik şüuru şəxsiyyətin hansı tərəfə meylini (həyati məqsədlərini, idealını, əsas ehtiyaclarını, hakim maraqlarını, özünüdərk, özünəqıymət, özünəqarşı tələbkərlilik və s. kimi elementləri, özündə birləşdirir. İnsanda mənlik şüuru tarixi və fərdi inkişaf prosesində, başqalarını anlamaqla əmələ gəlir. Yəni insan özünü başqaları ilə müqayisə edə-edə, digər insanlara onun münasibəti, digərlərinin ona göstərdiyi münasibət, istər-istəməz özünə qarşı da münasibət yaradır.

Mənlik şüuru özünütəyin və özünütəsdiqlə, yəni insanın, o cümlədən, böyük məktəbyaşlı uşağın öz əməyini, məişətini, istirahətini, təhsilini və başqaları ilə qarşılıqlı münasibətini düzgün təşkil etməsiylə sıx surətdə bağlıdır.

İnsan inkişaf etmiş mənlilik şüuru vasitəsi ilə cəmiyyətdə öz vəziyyətini obyektivcəsinə başa düşür, həyatda öz yerini, vəzifəsini, rolunu dəqiq təyin edir. Buradan da onun həyatı məqsədləri, maraqları və planları ortaya çıxır. Onda Vətənə, xalqa qarşı ən yüksək hisslər tərbiyə olunmur, o, cəmiyyət qarşısında öz borcunu və vəzifələrini düzgün başa düşür.

Bir çox müəlliflər mənlilik şüurunu tənqid edərək belə bir fikrə gəlmişlər ki, o, özünütərbiyəyə təsir göstərir. Bəzi müəlliflər isə bunların başqa-başqa proseslər olduğunu iddia edirlər. Lakin aparılan tədqiqatlar bizim belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, mənlilik şüuru şəxsiyyətin daxili inkişafının əsas səbəbidir.

Mənlik şüurunun elementləri artıq kiçik yaşlı məktəblilərdə hiss olunmağa başlayır. Lakin düzgün özünəqiymət və özünütəhlil müəyyən həyat təcrübəsindən sonra ola bilər. Buna görə də mənlik şüuru və onunla birlikdə özünütərbiyə orta və yuxarı sinif şagirdlərində mümkündür və məqsədyönlüdür. Deməli, məktəblinin özünütərbiyə prosesinin fəallığı mənlik şüurunun səviyyəsindən asılıdır. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür:

1. Mənlik şüuru özünütərbiyənin ən vacib amilidir.
2. Mənlik şüurunun inkişafı şəxsiyyətin özünütəkmilləşməsində, özünü yetkinləşdirməsində əsas rol oynayır.
3. Mənlik şüurunun inkişafı, şəxsiyyətin özünə obyektiv qiymət verməsi, xüsusən dərkətmə marağına böyük təsir göstərir.
- Şagirdin geniş və müxtəlif dərkətmə marağına yiyələnməsi onun inkişaf etmiş mənlik şüurundan xəbər verir, Bu maraqlar dünyanı və özünü dərk etməyə kömək göstərir.
4. Dərkətmə marağının özünütərbiyəyə təsiri iki yolla ola bilər: a) birbaşa, yəni marağın əqli özünütərbiyəyə təsir göstərməsi ilə; b) şəxsiyyətin ümumiyyətlə özünütəkmilləşməsinə təsiri ilə.
5. Şagirdin əxlaqi cəhətdən özünütərbiyəsi onun şüurlu və obyektiv şəkildə özünə, müsbət və mənfi cəhətlərinə qiymət verə bilmək bacarığından, öz işinə və hərəkətlərinə düzgün münasibətdən asılıdır.

Mənlik şüuru özünüdərkın nəticəsi kimi meydana çıxır. Özünüdərk metodu özündə bir neçə üsul birləşdirir: özünümüşahidə, özünütəhlil, özünütənqid, özünüanlama, özünüqavrama, özü haqqında başqalarının fikrini öyrənmə, özünüyoxlama, özünəqiymət.

Özünüdərk özünüanlama ilə sıx surətdə bağlıdır. Özünüanlama öz fəaliyyətinin, hərəkətlərinin, həyati planlarının mahiyyətini müəyyən etməsi, cəmiyyətdə və kollektivdə insanın öz yerini aydınlaşdırma bilməsi deməkdir. Özünüanlama özünütərbiyənin əsasında dayanır və insanın bütün həyatı boyu davam edir.

Özünümüşahidə özünüqavramanın ayrı-ayrı aktlarından yaranır. Özünüqav-rama insanın, o cümlədən, yuxarı sinif şagirdinin, bu və ya digər keyfiyyətlərini və xüsusiyyətlərini görə bilməsi ilə bağlıdır. Özünüqavramanın istiqaməti, gücü, dərinliyi, həcmi, davamlılığı, çox sahəliliyi özünümüşahidə də müxtəliflik əmələ gətirir.

Özünümüşahidə birbaşa hadisə baş verdiyi və olub keçənlər yada salındığı zaman yaranır. Özünümüşahidənin ən maraqlı variantı özünü başqa adam yerinə qoyub özü üzərində müşahidə aparmasıdır. Özünütərbiyə prosesində özü haqqında başqalarının fikrini öyrənmə çox mühüm rol oynayır.

Uşaq özü haqqında ilkin məlumatı onu əhatə edən adamlardan alır. İnsanı bütün ömrü boyu başqalarının onun haqqındakı fikirlər izləyir. Bu üsulun şəxsiyyətin özünüdərk və özünütərbiyə prosesində əhəmiyyəti çox böyükdür. Aparılan tədqiqatların nəticəsi göstərir ki, şagirdin bu fikirləri nəzərə alması fikir müəlliflərinin nüfuzundan çox asılıdır. Məktəbəqədər yaş dövründə uşağın inandığı şəxs valideynlər, kiçik yaşlı məktəblilərdə müəllim, yeniyetmələrdə yoldaşlar və xüsusi hörmət bəslənən adamlar, gənclərdə isə müxtəlif şəxslərdir.

Ədəbiyyat

1. Ağayev Ə.Ə. Həyatın astanasında. B.; Maarif, 2005, s.58.
2. Kazımov N.M. Məktəb pedaqogikası. B., 2014, s.117-128.
3. Qaralov Z.İ. Tərbiyə. B., 2005, T.1, s.231-248.
4. Рувинский А.И. Теория самовоспитания. М.; Изд.Московского управления. 2010, с.262-269.
5. Ковалев Р.Ф. Самовоспитание школьников.М.; 2017, с.160.

МЕТОДЫ И СРЕДСТВА САМОВОСПИТАНИЯ

Набиева Тахмина Аламдаровна

Резюме

В статье анализированы методы и средства самовоспитания учащихся, выяснены возможности комплексного применения приемов самовоспитания. Установлено что, можно получить хороший результат при взаимодействии методов самосознания, самозаставления и самоуправления. Потому что, эти понятия являются структурными компонентами процесса самовоспитания.

Статья служит обогащению теории педагогической психологии.

ON THE MEANS OF SELF-EDUCATION

Nabiyeva Taxmina Alamdar

Summary

The paper analyzes the methods and means of self-education students to investigate the possibility of complex techniques of self. It is established that, you can get a good result in the interaction techniques of self-consciousness. Because these concepts are structural components of the process of self-education.

Article is enriching the theory of educational psychology.

Rəyçi: prof. Şahin Tağıyev

Daxil olma tarixi 12 mart 2024-cü il